

ARCHIWISTYKA WOJSKOWA

Wojskowy zasób archiwalny stanowi wyodrębnioną część państwowego zasobu archiwalnego, zarządzaną przez Ministra Obrony Narodowej. Według stanu na 1 lutego 2000 r. w archiwach wojskowych znajdowało się ponad 47 000 metrów bieżących akt.

Zasób ten przechowywany jest w sieci archiwów, którą tworzą:

- Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie Rembertowie, wraz z podległym mu Archiwum Instytucji MON w Modlinie,
- Archiwum Wojsk Lądowych w Warszawie,
- Filia nr 1 Archiwum Wojsk Lądowych w Toruniu,
- Filia nr 2 Archiwum Wojsk Lądowych we Wrocławiu,
- Filia nr 3 Archiwum Wojsk Lądowych w Krakowie,
- Archiwum Marynarki Wojennej w Gdyni,
- Archiwum Wojsk Lotniczych i Obrony Powietrznej w Modlinie.

Wymienione archiwa organizacyjnie podlegają dowódcom rodzajów sił zbrojnych, natomiast merytoryczny nadzór nad nimi sprawuje szef Centralnego Archiwum Wojskowego. Ten swoisty dualizm kompetencyjny powoduje wiele problemów i stanowi duże utrudnienie dla chcących korzystać z wojskowego zasobu archiwalnego, daje bowiem wiele swobody kierownikom poszczególnych archiwów w udzielaniu zgody na korzystanie z ich materiałów.

Najstarszym archiwum wojskowym w kraju jest Centralne Archiwum Wojskowe w Rembertowie mające tradycje sięgające 1918 r. W 2000 r. zasób akt przechowywanych w CAW liczył 14 000 m.b. Jest to jedyne archiwum wojskowe, w którym przechowywane są akta pochodzące sprzed wojny. Zgromadzono w nim niemal wszystkie zachowane akta wytworzone przez instytucje i jednostki wojskowe w latach 1918–1939 (nieвелиki zbiór akt wojskowych z tego okresu znajduje się w Archiwum Akt Nowych). Zbiory z tego okresu nadal są wzbogacane, na przykład na początku lat dziewięćdziesiątych trafiły do CAW akta Oddziału II Sztabu Głównego oraz akta personalne oficerów II Oddziału i Korpusu Ochrony Pogranicza, przechowywane do tego czasu w Centralnym Archiwum MSW.

Od 1992 r. w Rosji działa Wojskowa Komisja Archiwalna. W ramach jej prac skserowano kilkanaście tysięcy kart z liczących ponad 9 tys. jednostek akt polskich przechowywanych w archiwach Moskwy. W kolekcji dokumentów rosyjskich znajdują się kopie dokumentacji

Armii Czerwonej z 1939 r. i lat 1944–1945, głównie jednostek biorących udział w agresji na Polskę oraz formacji tytowych nacierających frontów. Dokumentacja ta, niestety, nie jest kompletna.

Podstawę zbiorów CAW stanowią jednak akta wytworzone od 1943 r., w tym pochodząca z lat wojny dokumentacja jednostek wojskowych formowanych w ZSRR, 1. i 2. Armii WP oraz instytucji centralnych sił zbrojnych. Zasób ten był sukcesywnie uzupełniany w okresie powojennym o akta wytworzone przez instytucje centralne MON, między innymi Sztab Generalny, Główny Zarząd Polityczny, poszczególne dowództwa okręgów (do 1956–1957 r.) oraz wiele jednostek wojskowych i instytucji. Do ciekawszych zbiorów należą niewątpliwie akta GZP, zawierające informacje o sytuacji wewnętrznej w wojsku, metodach propagandy politycznej, nastrojach, wypadkach nadzwyczajnych (dezercjach, ucieczkach za granicę itp.), represjach wobec żołnierzy i kadry zawodowej, między innymi za uczestniczenie w obrządkach religijnych, czy wrogie wypowiedzi. W materiałach tych znajdują się również dokumenty wytworzone przez struktury PZPR, MSW (w tym SB) i komórki Wojskowej Służby Wewnętrznej, a więc w dużej mierze zniszczone u wytwórców na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych. Do interesujących kolekcji dokumentów z najnowszej historii Polski należy również zaliczyć – chroniony do niedawna z nadzwyczajną skrupulatnością – zespół dokumentacji stanu wojennego. W czasie pracy komisji weryfikacyjnej zniesiono klauzulę tajności wielu tych dokumentów, mających podstawowe znaczenie dla pełnego wyjaśnienia okoliczności wprowadzenia oraz przebiegu stanu wojennego. Niestety, przeszkodą w ich wykorzystaniu jest swoista wykładnia przepisów archiwalnych zakładająca, że dokumenty można wykorzystać do prac naukowo-badawczych po upływie 30 lat od ich wytworzenia (mimo że są one jawne!). Tego typu bariery dotyczą zresztą wielu innych zespołów dokumentów z okresu powojennego, między innymi dokumentów Komitetu Obrony Kraju, mających podstawowe znaczenie dla badania uwarunkowań politycznych rozwoju sił zbrojnych. Swoistym kuriozum jest też zachowanie klauzul na wszelkich materiałach dotyczących współpracy w ramach Układu Warszawskiego (w momencie rozwiązania Układu Warszawskiego w 1991 r. podpisano umowę o zachowaniu w tajności tych dokumentów przez 30 lat). Dla badań nad dziejami powojennymi Wojska Polskiego ogromną wartość poznawczą ma zbiór dokumentów wytworzony przez komórki „mózgu armii”, czyli Sztabu Generalnego WP. Niestety, korzystanie z tego zbioru również jest utrudnione.

Powyższe ograniczenia są podstawową przyczyną bardzo ubogiego stanu badań historycznych nad powojennymi dziejami Wojska Polskiego.

W ostatnich miesiącach Instytut Pamięci Narodowej przejął z CAW dokumentację wytworzoną przez Informację Wojskową oraz Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego. Należy mieć nadzieję, że materiały te będą obecnie łatwiej dostępne.

Archiwum Instytucji MON w Modlinie jest młodą placówką archiwalną. Powstało w 1990 r., w celu zgromadzenia materiału archiwalnego dotychczas przechowywanego w archiwach zakładowych wielu instytucji centralnych MON rozwiązywanych lub przekształcanych. Przejęto materiały archiwalne Głównego Zarządu Szkolenia Bojowego, Inspektoratu Obrony Terytorialnej i Wojsk Obrony Wewnętrznej, Głównego Inspektoratu Techniki WP, Głównego Zarządu Politycznego, Departamentu Kadr MON, Głównego Kwatermistrzostwa WP, Departamentu Służby Sprawiedliwości (w tym akta Izby Wojskowej Sądu Najwyższego i Naczelnej Prokuratury Wojskowej). W 2000 r. zasób archiwum mierzył 3784 m.b, przy czym większość zespołów znajdujących się w Modlinie stanowiła kontynuację przechowywanych w CAW. Tak jest między innymi z dokumentacją Sztabu Generalnego WP oraz GZP – materiały wytworzone do lat sześćdziesiątych znajdują się w CAW, natomiast późniejsze, nawet do lat dziewięćdziesiątych, w Modlinie.

Archiwum Wojsk Lądowych w Warszawie (Fort im. Traugutta przy ul. Międzyparkowej) powstało w 1947 r. Odrębną placówką archiwalną jest dopiero od marca 2000 r. Do tego czasu stanowiło filię CAW, początkowo jako Archiwum Warszawskiego Okręgu Wojskowego, a od 1990 r. jako Filia nr 2 – Archiwum WOW. W archiwum tym zgromadzono akta dowództwa Warszawskiego Okręgu Wojskowego (od 1950 r., wcześniejsze znajdują się w CAW), jednostek mu podległych oraz instytucji znajdujących się na terenie okręgu. W 2000 r. w jego zasobie znajdowało się 5571 m.b. akt.

Filia Nr 1 Archiwum Wojsk Lądowych w Toruniu powstała w 1947 r. i do 1990 r. funkcjonowała jako Archiwum Pomorskiego Okręgu Wojskowego. W 2000 r. jej zasób wynosił 8871 m.b.

Filia Nr 2 Archiwum Wojsk Lądowych we Wrocławiu powstała również w 1947 r. i do 1990 r. funkcjonowała jako Archiwum Śląskiego Okręgu Wojskowego. Obecnie przechowuje zespół akt liczący 8560 m.b.

Filia Nr 3 Archiwum Wojsk Lądowych w Krakowie jest najmłodszą placówką archiwalną w Wojsku Polskim. Powstała w maju 1995 r. wraz z utworzeniem Krakowskiego Okręgu Wojskowego. W zasobie tego archiwum znajdują się jedynie akta wytworzone w latach dziewięćdziesiątych przez struktury Krakowskiego Okręgu Wojskowego.

Archiwum Marynarki Wojennej w Gdyni powstało w 1947 r. i do końca 2001 r. znajdowało się w Wejherowie. Archiwum gromadzi materiały wytworzone przez struktury podległe dowództwu MW oraz jednostki i instytucje MW. W 2000 r. jego zasób wynosił 2691 m.b.

Archiwum Wojsk Lotniczych i Obrony Powietrznej w Modlinie utworzono w 1947 r.; do 1963 r. miało siedzibę w Warszawie. W jego zasobie znajdują się akta wytworzone przez dowództwa Wojsk Lotniczych, Wojsk Obrony Powietrznej Kraju, Inspektorat Lotnictwa oraz podległe tym rodzajom sił zbrojnych jednostki i instytucje. W 2000 r. w jego zasobie znajdowało się 4150 m.b. akt.

Zasób archiwalny byłych archiwów okręgowych oraz rodzajów sił zbrojnych jest w zasadzie podobny. Dla historyka dziejów najnowszych największe znaczenie mają akta wytworzone przez zarządy polityczne poszczególnych okręgów. W pracach Instytutu Pamięci Narodowej ogromną rolę mogą odegrać akta sądów okręgowych, garnizony-owych i rodzajów sił zbrojnych (jedynie w Archiwum Wojsk Lotniczych i Obrony Powietrznej nie ma zespołu akt Sądu Wojsk Lotniczych w Poznaniu, jest on przechowywany w Filii Nr 2 AWL we Wrocławiu). Podobnie rzecz ma się z dokumentami wytworzonymi przez prokuratury wojskowe. Ze względu na specyfikę wymienionych zespołów (akta dotyczące represji stalinowskich w wojsku, akta sfingowanych procesów o szpiegostwo z lat pięćdziesiątych czy wielki zbiór akt sądownictwa wojskowego z okresu stanu wojennego) wydaje się, że powinny one zostać przejęte (a przynajmniej ich część dotycząca represji politycznych) przez Instytut Pamięci Narodowej. Duże znaczenie dla badań nad dziejami najnowszymi Polski mają także zespoły akt zawierające informacje o udziale wojska w konfliktach społecznych. W wielu przypadkach ich udostępnienie do badań historycznych pozwoliłoby na wyjaśnienie licznych nieścisłości i wątków dotychczas pomijanych. Dotyczy to na przykład zespołów akt ze stanu wojennego (w każdym archiwum okręgowym, podobnie jak w CAW, akta z tego okresu są przechowywane w wydzielonych pomieszczeniach).

Ogólny stan zachowania akt znajdujących się w wojskowym zasobie archiwalnym jest dobry. Jedynym archiwum wojskowym, w którym zniszczono większość dokumentacji, było Archiwum Wojskowej Służby Wewnętrznej w Mińsku Mazowieckim. Ocalały materiał z tego archiwum został ostatnio przekazany przez Wojskowe Służby Specjalne do Instytutu Pamięci Narodowej.

W pozostałych archiwach na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych nie odbywała się akcja niszczenia akt. Należy więc uznać, że wojsko stanowi chlubny wyjątek w strukturach komunistycznej władzy. Zakończyła już swe prace komisja weryfikująca klauzule w wojskowym zasobie archiwalnym. Od kwietnia 2002 r. wszystkie odtajnione materiały archiwalne powinny zostać udostępnione do badań naukowych. Niestety, dużą barierą w dostępie do dokumentacji wytworzonej po 1972 r. (i to pomimo odtajnienia dużej części zbiorów!) stanowią przepisy, anachronicznej już dziś i nie przystającej do rzeczywistości, ustawy o narodowym zasobie archiwalnym z 14 lipca 1983 r., dotyczące udostępniania materiałów archiwalnych do prac naukowo-badawczych po upływie 30 lat od ich wytworzenia.